

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXVII

WARSZAWA 2019

NR 2

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)

Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)
Sekretarze Redakcji — Ludmiła Paderewska (IAE PAN), Maciej Radomski (IAE PAN)

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN), Paweł Dobrowolski (Collegium Civitas, Warszawa), Jarosław Dumanowski (IH UMK), Olga Feytová (AHMP, Praga), Mateusz Goliński (IH UW), Michaela Hrubá (Univerzita v Ústí nad Labem), Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze), Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW), Jerzy Kruppé (IA UW), Marcin Majewski (IA Uniwersytet Szczeciński), Jerzy Miziołek (IA UW), Zenon Piech (IH UJ), Jacek Pielas (IH UJK), Bożena Popiołek (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Raimo Pullat (Tallin University), Wojciech Szymański (IAE PAN), Jerzy Żywicki (ISP UMCS)

Adres Redakcji:

„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121

Adres strony internetowej:
<http://www.iaepan.edu.pl/khkm.html>
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
e-mail: director@iaepan.edu.pl
tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2018:

Maria Bogucka (IH PAN Warszawa), Piotr Franaszek (UJ Kraków)
Barbara Gawęcka (UKW Bydgoszcz), Anetta Głowacka-Penczyńska (UKW Bydgoszcz),
Andrzej Janeczek (IAE PAN Warszawa), Aleksander Jankowski (UKW Bydgoszcz),
Stanisław Kołodziejcki (UJD Częstochowa), Katarzyna Kość-Ryżko (IAE PAN Warszawa),
Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW Warszawa), Tomasz Krakowski (GWŻ Warszawa),
Andrzej Klonder (IAE PAN Warszawa), Jerzy Kruppé (IA UW Warszawa),
Marcin Majewski (US Szczecin), Jerzy Miziołek (UW Warszawa),
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN Wrocław), Michał Myśliński (IS PAN Kraków),
Jacek Pielas (UJK Kielce), Bożena Popiołek (UP Kraków),
Wojciech Szymański (IAE PAN Warszawa), Ewa Wólkiewicz (IAE PAN Warszawa),
Jerzy Żywicki (UMCS Lublin)

Skład i łamanie:

Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:

Agencja Reklamowa TOP, Włocławek
agencja.top@agencjatorp.pl

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 13,5. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w lipcu 2019 r., druk ukończono
we wrześniu 2019 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Iwona Wojciechowska, Średniowieczne plakietki pielgrzymie i świeckie z badań w Stargardzie	139
Paweł T. Dobrowolski, Obserwacja i refleksja — dwie relacje „turystów” z Hiszpanii w XVIII wieku	151
Magdalena Bis, Wojciech Bis, Mateusz Napieralski, Ze studiów nad dziejami podwarszawskich rezydencji. Zabudowania w otoczeniu pałacu Brühlów w Młocinach (od połowy XVIII w.)	169
Dariusz Główka, Elżbieta Mazur, Dzieje siedziby Jacobsona w Warszawie w drugiej połowie XVIII i na początku XIX w.	223
Aleksander Jankowski, Lubostrońska Villa Rotonda w XVIII–XIX w. Pałac „mieszkalny, ale do mieszkania niemiły”	233
Bożena Kostuch, Wyroby kamionkowe z Ćmielowa na wystawach przemysłowych w XIX wieku	259
Diana Błońska, Wóz Michała Drzymały. Historia narodowej pamiętki	275

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Andrzej Betlej, <i>Pałac w Teofilpolu w świetle inwentarzy XIX-wiecznych</i> — Mirosława Sobczyńska-Szczepańska	287
---	-----

Bożena Kostuch

Wyroby kamionkowe z Ćmielowa na wystawach przemysłowych w XIX wieku

Słowa kluczowe: Ćmielów, kamionka, Kazimierz Cybulski, wystawa, Muzeum Narodowe w Krakowie

Key words: Cmielow, stoneware, Kazimierz Cybulski, exhibition, National Museum in Krakow

Nazwa „Ćmielów” obecnie jednoznacznie kojarzy się z porcelaną. Jednak w dziewiętnastowiecznej wytwórni powstawały także inne wyroby ceramiczne — fajansowe z glin garncarskich i kamionkowe. Historii i produkcji fabryki w Ćmielowie poświęcono liczne artykuły i opracowania, z których za podstawowe uchodzi monografia Bolesławy Kołodziejowej i Zbigniewa M. Stadnickiego z roku 1986¹. Wiele cennych informacji, szczególnie odnośnie do najwcześniejszego okresu działania wytwórni, zawierają także publikacje Elżbiety Koweckiej² i Jerzego Moniewskiego³. Wreszcie w 2015 r. ukazało się opracowanie Magdaleny Śniegulskiej-Gomuły, zbierające dotychczasowe ustalenia⁴. W dziejach produkcji oraz funkcjonowania manufaktury i fabryki w Ćmielowie wciąż jednak istnieją białe plamy oraz zagadnienia, które do tej pory wzbudzały mniejsze zainteresowanie badaczy. Jednym z nich jest wyrób kamionki, w drugiej połowie XIX wieku stanowiącej ważny dział wytwórczości zakładu.

Pojedyncze egzemplarze naczyń kamionkowych z Ćmielowa z tamtego czasu znajdują się w zbiorach muzealnych i kolekcjach prywatnych. Najwięcej tych wyrobów, bo blisko 90 obiektów, przechowywanych jest w Muzeum Narodowym w Krakowie, dokąd trafiły w roku 1950 wraz z kolekcjami likwidowanego Muzeum Techniczno-Przemysłowego Miejskiego⁵. Opracowanie tego zespołu stanowiącego, jak się okazało podczas przeprowadzonej kwerendy archiwalnej, w dużej części dar ówczesnego właściciela fabryki, Kazimierza Cybulskiego z 1881 r.⁶, stało się powodem

¹ Kołodziejowa B., Stadnicki Z. 1986.

² Kowecka E. 1968.

³ Moniewski J. 1997a; Moniewski J. 1997b; Moniewski J. 2008.

⁴ Śniegulska-Gomuła M. 2015.

⁵ Bezpośrednio do zbiorów krakowskiego Muzeum Narodowego trafił jedynie taboret ogrodowy, dzbanek z pokrywką oraz określana jako Ćmielowska forma do pieczenia babki, której proveniencja nie jest pewna.

⁶ W dokumentach muzealnych określany był jako „dar fabryki”, nie była też znana dokładna data jego przekazania. Informację o darowiźnie K. Cybulskiego zawiera *Spis aktów za r. 1881 Muzeum Techniczno-Przemysłowe Miejskie w Krakowie*, w którym znajduje się następujący zapis: „K. Cybulski donosi co przesłał ze swej fabryki ceramicznej Ćmielowskiej do Muzeum. Ćmielów 28. Lipca 1881” (ANK, MPA 13, *Spis aktów*, poz. 32). Fakt, że wyroby trafiły do zbiorów w 1881 r., pośrednio potwierdza też *Księga ekspedycyjna Muzeum Techniczno-Przemysłowego (r. 1868–1885)*, w której dnia 9 sierpnia 1881 r. odnotowano wysłanie podania do Dyrekcji Skarbu „o uwolnienie od cła okazów kamiennych i fajansowych przysłanych przez P. Cybulskiego z Warszawy” (ANK, MPA 13, *Księga ekspedycyjna*, poz. 59). Co ciekawe, dar Cybulskiego nie został odnotowany w *Księdze eksponatów przekazanych do Muzeum jako dary w latach 1870–1887*. Nie jest to zresztą odosobniony przypadek, gdyż nie zarejestrowano w niej także daru Augusta Freudenreicha, który w tym samym roku (1881) przekazał wyroby ze swojej fabryki w Kole (ANK, MPA 173, *Księga eksponatów* — dokument niekompletny, pozbawiony początku i końca, zawierający pozycje od 100 do 1887).

zainteresowania ćmielowską kamionką. Oprócz wymienionych powyżej publikacji, głównym źródłem dla omówienia produkcji tego gatunku ceramiki są informacje o prezentacji wyrobów z manufaktury w Ćmielowie na wystawach przemysłowych w XIX w. oraz towarzyszące im relacje prasowe. Te rozproszone wzmianki ujawniają bogactwo i różnorodność ćmielowskiej wytwórczości oraz są świadectwem zabiegów podejmowanych w celu sprzedaży wyrobów i zdobycia nowych rynków zbytu.

Według ustaleń Elżbiety Koweckiej, naczynia kamienne były wyrabiane w Ćmielowie „niemal od początku istnienia zakładu”⁷. W swym opracowaniu, poświęconym wytwórniom i produkcji ceramiki w regionie sandomiersko-kieleckim, badaczka zamieściła podpisany 1 czerwca *Wykaz i cennik ćmielowskich wyrobów fajansowych i kamionkowych z 1827 r.*, który zawiera zestawienie ówczesnego asortymentu „naczynia na sposób kamiennego”: imbryczki oraz garnuszki zwyczajne w trzech wielkościach, garnuszki płaskie w czterech wielkościach oraz czajnik mały⁸. Z kolei, jak wykazał Jerzy Moniewski, pół roku wcześniej, bo pod koniec roku 1826, miał zostać zatrudniony w fabryce pochodzący z Prus August Schultz, znający się na produkcji naczyń kamionkowych⁹. Te wczesne daty potwierdza także katalog *Wystawy płodów krajowego przemysłu... z 1828 r.*, na której pokazano wyroby „z Fabryki Ćmielowskiej w woj. Sandomierskim własnością JW. Hrabiny z Małachowskich Karwickiej Jenerałowej”, m.in. „garnuszki kamienne różnej wielkości” oraz „imbryczki kamienne różnej wielkości”¹⁰.

Od 1830 r. dobra ćmielowskie należały do Teresy z Druckich-Lubeckich Scipio del Campo i Wojciecha Pusłowskiego, a po jego śmierci — do jego synów. W 1837 r. współdzierżawcą produkcji fabryki w Ćmielowie, oprócz Beniamina Weinbergera, został kupiec warszawski Alojzy Szmelowski¹¹, dyrektorem zaś był Gabriel Weiss, któremu Ćmielów zawdzięcza rozpoczęcie produkcji porcelany. Zdaniem Elżbiety Koweckiej z początkowego okresu działania wytwórni nie są znane żadne wyroby kamionkowe. Badaczka wysnuła więc hipotezę, że „być może rozkwit kamionkarstwa zaczął się dopiero w latach 50-tych, wcześniejsze zaś wyroby były bardziej prymitywne”¹². Z kolei Bolesława Kołodziejowa, podkreślając ograniczony asortyment wyrobów kamionkowych stwierdziła, że „była to [...] tylko produkcja marginesowa fabryki”¹³. Naczynia kamienne na pewno jednak były wyrabiane w Ćmielowie pod koniec lat trzydziestych i na początku czterdziestych XIX w. Wskazują na to cytowane przez Jerzego Moniewskiego dokumenty z roku 1839¹⁴ i 1844¹⁵, a przede wszystkim

⁷ Kowecka E. 1968, s. 46.

⁸ Kowecka E. 1968, Aneks, s. 178–182 (wyroby z kamionki, s. 182); *Taksa wyrobów fajansowych i kamionkowych* podpisana 1 czerwca 1827 r. przez Beniamina Weinbergera i Walentego Młodziejewskiego (plenipotenta) także w: Moniewski J. 1997b, s. 43–50.

⁹ Moniewski J. 1997b, s. 9. Schultz pracował w Ćmielowie do 1833 r., Moniewski J. 1997b, s. 18.

¹⁰ *Wystawa płodów. 1828*, s. 21, poz. 207. Ceny wyrobów fajansowych wynosiły od 15 gr za talerz do 8 zł za wazę oraz koszyk, ceny wyrobów kamiennych oscyływały od 3 do 16 groszy.

¹¹ Za: Moniewski J. 2008, s. 29. Bracia Jeremiasz i Beniamin Weinbergerowie dzierżawili produkcję ćmielowską od 1827 r., z kolei Alojzy Szmelowski już przed połową lat trzydziestych XIX w. handlował ćmielowskim fajansiem i kamionką dostarczonymi przez Weinbergera do Warszawy; w 1838 r. skonfliktowani wspólnicy mieli dojść do ugody i podpisali kontrakt, na podstawie którego dzierżawa przewidziana na 6 lat rozpoczęła się 1 lipca 1838 r., zob. Moniewski J. 1997a, s. 15. To Szmelowski wystawiał wyroby z Ćmielowa na wystawie płodów krajowego i rosyjskiego przemysłu w Warszawie w 1841 r., zob. *Spis płodów. 1841*, s. 52. Na wystawie tej nie pokazano jednak naczyń kamiennych.

¹² Kowecka E. 1968, s. 46.

¹³ Kołodziejowa B., Stadnicki Z. 1986, s. 13.

¹⁴ „Naczynia kamienne” odnotowuje układ zawarty 15 lipca 1839 r. pomiędzy Alojzym Szmelowskim a Beniaminem Weinbergerem. Wynika z niego, że w Warszawie miały być sprzedawane naczynia kamienne „z gatunku pięknego”, zob. Moniewski J. 1997a, s. 51, § 8, 10, 11.

¹⁵ Moniewski wzmiankuje pochodzący z 1844 r. „raport gubernatorów”, według którego wartość wyprodukowanej w tym czasie kamionki wynosiła 500 rs., przy 1500 rs. za porcelaną i aż 10.500 rs. za fajans, zob.

spis inwentarza po zmarłym 6 lipca 1843 r. Szmelowskim. W rejestrze tym odnotowano 10 różnych rodzajów naczyń kamiennych w trzech gatunkach: dzbanuszki do kawy, garnuszki do śmietanki, herbatniczki, imbryczki do kawy, dzbanki do wody, garnuszki, nocniki i urynały, słoje apteczne oraz rondle z pokrywami i bez nich¹⁶.

W 1845 r. Teresa Scipio del Campo odkupiła dobra od Pusłowskich, stając się jedyną ich właścicielką, a od 1 stycznia 1846 r. także „Fabryka Naczyń Fajansowych i Kamiennych w Ćmielowie” pozostawała „pod wyłącznem Zarządem Administracji JW. Dziedziczki”¹⁷. Po śmierci Scypionowej w roku 1847 właścicielką dóbr została jej córka, Maria Drucka-Lubecka, a następnie jej synowie, Józef i Aleksander. Od 1856 r. jedynym właścicielem był książę Aleksander Drucki-Lubecki. Fabryka zajmowała kilka małych drewnianych budynków, w których umieszczone były różne działy produkcji, jednak od połowy lat czterdziestych XIX w. rozpoczęto sukcesywne inwestowanie w rozwój, zwiększenie i poprawę jakości produkcji, a wreszcie w samą fabrykę. Pod koniec lat pięćdziesiątych zaczęto wznosić nowy budynek, w którym miała się mieścić cała wytwórnia. Dyrektorem nadal był Gabriel Weiss. Według Bolesławy Kołodziejowej, ok. 1850 r. Weiss rozwinął wyrób kamionki, naczynia kamienne formowali Franciszek Petelewicz i Franciszek Wójcicki, szkliwa zaś sporządzał Tomasz Wysocki; ich nazwiska widnieją w *Wykazie nr 10 fabrykantów Fabryki Porcelany Fajansu i Naczyń Kamiennych w Ćmielowie za miesiąc kwiecień 1852*¹⁸. Produkcja, jak wskazuje badaczka, nie była zbyt duża, a wśród wytwarzanych wyrobów dominowały imbryki, garnuszki, dwojaki i trojaki, baryłki, garnki, banie i misy. Do wyjątkowych miał należeć wazon z plastyczną dekoracją, stanowiący element ozdobny pieca, który — według B. Kołodziejowej — pochodził właśnie z tego okresu¹⁹.

W roku 1857 fabryka zaprezentowała swą produkcję, czyli „różnorodne wyroby i naczynia porcelanowe, fajansowe i kamienne”, podczas wystawy odbywającej się w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie²⁰. O wyrobach tych wspomniano w *Kalendarzu astronomiczno-gospodarskim Jana Jaworskiego* uznając, że przedstawiono naczynia, które „odznaczały się elegancją”²¹. Z kolei w wydany trzy lata później *Opisie wystawy wyrobów rękodzielniczych i płodów rolniczych odbytej w Warszawie 1857 r.* chwalono nie tylko ich wygląd i walory użytkowe, ale też niewygórowane koszty zakupu: „Naczynia kamienne, pokryta gładka i różnofarbna polewa ogniotrwała”²², a „ceny [...] wyrobów są umiarkowane”²³. Naczej oceniono prezentację na łamach „Gazety Warszawskiej”. Skrytykowano przede wszystkim wyroby z fajansu, pochwalono jednak kamionkę: „z tej wystawy Ćmielowskiej najwięcej zwróciły naszą uwagę wyroby tak zwane kamienne (garnuszki, etc), które są i tanie i dobre [...]”²⁴.

W 1860 r. fabrykę wydzierżawił Stanisław Pogorzelski, główny skład znajdował się w Warszawie przy ul. Senatorskiej 20. W 1861 r. w *Kalendarzu astronomiczno-gospodarskim Jana Jaworskiego* ukazał się artykuł autorstwa dziennikarza i publicysty, Adama Wiślickiego, który zwiedzając Ćmielów odwiedził również miejscową fabrykę i zwrócił uwagę na jej produkcję:

Moniewski J. 1997a, s. 28. Należy jednak uwzględnić znacznie niższe ceny pojedynczych wyrobów kamionkowych niż porcelanowych.

¹⁶ Moniewski J. 1997a, s. 59–60.

¹⁷ Ogłoszenie Fabryki. 1846, s. 587; Fabryka Naczyń. 1846, s. 587.

¹⁸ Kołodziejowa B., Stadnicki Z. 1986, s. 19; *Wykaz fabrykantów* przechowywany w Archiwum Państwowym w Kielcach, oddział w Sandomierzu, sygn. 24/348/0/2.

¹⁹ Kołodziejowa B., Stadnicki Z. 1986, s. 19, ryc. 214.

²⁰ Przewodnik wystawy wyrobów. 1857, s. 53, poz. 1215–1250. Z podanych cen wynika, że najdroższe naczynia kamienne były tańsze od najtańszych porcelanowych.

²¹ Wystawa wyrobów. 1858, s. 180.

²² Opis wystawy wyrobów. 1860, s. 275.

²³ Opis wystawy wyrobów. 1860, s. 276.

²⁴ Wystawa wyrobów. 1857, s. 3.

„oprócz naczyń fajansowych w Ćmielowie wyrabiają porcelanowe i półporcelanowe, z materiałów surowych, sprowadzanych z zagranicy, tudzież naczynia ogniotrwale z gliny miejscowej i buntzlause, na podobieństwo wytwarzanych w Buntzlau czyli Bolesławiu”²⁵. W 1863 r. wspólnikiem Pogorzelskiego został kupiec warszawski, Kazimierz Cybulski, który już wcześniej handlował wyrobami ćmielowskimi²⁶. Przez kilka lat wspólnie dzierżawili zakład²⁷, a kamionki stały się wkrótce jego ważnym produktem²⁸. W notce prasowej z 1868 r. o nowym, dużym składzie wyrobów ze szkła i ceramiki urządzonym w Pałacu Blanka w Warszawie zaznaczono, że „zwiedzających ów skład zająć powinny naczynia kamienne z Ćmielowa i wyroby z białego fajansu z tejez fabryki pochodzące”²⁹.

10 maja 1868 r. wybuchł w fabryce pożar. Spalił się murowany budynek fabryczny wraz z wyposażeniem. Po tym kataklizmie produkcję przeniesiono do starych, drewnianych zabudowań, w których wytwarzano jedynie wyroby kamionkowe. Jak ustalił Jerzy Moniewski, mimo że zniszczony budynek nie był jeszcze w pełni odbudowany, rok później (w 1869 r.) wznowiono wyrób fajansu i porcelany, jednak to kamionka dominowała w ówczesnej produkcji³⁰.

Kamionki ćmielowskie z tego czasu musiały cechować się dobrą jakością. W roku 1870 prezentowane były na Wszechrosyjskiej Wystawie Przemysłowej w Petersburgu. W katalogu ekspozycji podkreślono ich „wytwność i taniłość”, a wystawca został nagrodzony brązowym medalem³¹. Kamionki zwróciły uwagę znawców, co poskutkowało m.in. wzrostem liczby zamówień z terenów Cesarstwa. Jak odnotował Franciszek Krajewski w opracowaniu poświęconym przemysłowi Królestwa na petersburskiej wystawie, nawet „Jego Cesarska Wysokość Wielki Książę Następca Tronu, raczył zamówić u p. Cybulskiego kilka garniturów naczyń kamiennych ekonomicznego użytku”³². Opis Krajewskiego ma nieocenioną wartość dla znajomości kamionki, gdyż jest najpełniejszy i najobszerniejszy spośród zamieszczonych w drukowanych źródłach z epoki. Zawiera sporo danych o rodzajach produkowanych wtedy wyrobów, ich różnicowanym wyglądzie, wielkości i przeznaczeniu. Warto zacytować większy jego fragment: „Ćmielów posiada glinę na naczynia tak zwane kamienne, takich wyjątkowych przymiotów i zalet, że trudno wskazać miejscowość, gdzieby się znajdowała tyle doskonała w tym gatunku glina. Prusy pod miasteczkiem Bunclau sławne są w Europie gliną kamienną i fabrykowanymi

²⁵ Wiślicki A. 1881, s. 66.

²⁶ Parę lat po śmierci Alojzego Szelowskiego (zm. w 1843 r.) jeden z jego sklepów sprzedany został spółce Wolniewicz-Cybulski. W magazynie, który od początku 1847 r. działał pod nazwą „Cybulski & Comp”, znajdował się główny skład fajansu fabryki w Ćmielowie.

²⁷ Moniewski w swym opracowaniu podaje różne daty zakończenia działalności spółki — rok 1872, 1868 lub 1870, zob. Moniewski J. 2008, s. 33, s. 43, przyp. 19. W październiku 1863 r. w „Kurierze Warszawskim” zamieszczone zostało ogłoszenie Cybulskiego, w którym informował o przeniesieniu od 1 lipca głównego składu fabryki do innego budynku przy ul. Senatorskiej, w związku z „przejęciem fabryki na rzecz K. Cybulskiego i Spółki”. Dodano zarazem, „Staraniem zaś Właścicieli Fabryki będzie, ażeby wyroby Ćmielowskie, tak co do doskonałości, jako też i cen, zagranicznym zrównać się mogły”, zob. Główny Skład. 1863, s. 1179.

²⁸ Pod koniec roku 1885 na łamach „Gazety Radomskiej” ukazały się dwa artykuły, pierwszy opisujący Ćmielów, drugi — tamtejszą fabrykę. Relacjonowano m.in., że „nowy nabywca”, nie chcąc współzawodniczyć z powstającymi w kraju fabrykami fajansu, zaniechał produkcji tych wyrobów, „a wszystkie swe siły obrócił na rozwinięcie wyrobów porcelanowych i naczyń kamiennych z gliny ogniotrwalej, z polewą kamienną, i te ostatnie wyroby doprowadził do takiej doskonałości, że na wystawach w Warszawie, w Petersburgu, w Filadelfii, w Wiedniu i w Paryżu, jednomyślnie przyznano mu chlubne nagrody”, zob. Ćmielów i fabryka. 1886, s. 2.

²⁹ „Kurjer Warszawski”. 1868, s. 5.

³⁰ Moniewski pisze, że w 1869 r. wyprodukowano kamionki za 5000 rs, fajansu za 3000 rs, a porcelany za 2000 rs., zob. Moniewski J. 2008, s. 32–33.

³¹ Verhovcov L. 1870–1871, s. 16. Jako wystawca występował ks. Drucki-Lubecki. Dziękuję pani Alexandrze Savenkovej z Wszechrosyjskiego Muzeum Sztuk Dekoracyjnych za udostępnienie mi skanu interesującego mnie rozdziału tej publikacji.

³² Krajewski F. 1870, s. 31.

z niej wyrobami, glina jednak Ćmielowska, zdaniem geologów i specjalistów, przewyższa o wiele glinę pruską, a obok naczyń pod obecnym zarządem p. Cybulskiego z niej wyrabianych, naczynia bunclawskie nader poślednio wyglądają i drugorzędne zajęć muszą miejsce. Niezależnie od drobnych naczyń kamiennych, garnuszków, imbryczków, dzbanuszków, miseczek i t. p., jakie pan Cybulski obecnie na st.-petersburską wystawę dostarczył, z większych naczyń po raz pierwszy podług nowych modeli fabrykowanych, ze względu na ich pomysłowość i użyteczność, znajdujemy koniecznym bliżej określić chociaż główniejsze: krzesła ogrodowe z masy kamiennej w ogniu malowidłami przyozdobione, wierne naśladownictwo krzesel ogrodowych chińskich, jakie zdobią ogród pałacu w Wilanowie; krzesła te oryginalnego kształtu w formie bezulek są wieczno-trwałymi, obojętnymi na skwar słońca lub największą wilgoć. Wielkie wazony ogrodowe do kwiatów z podstawą architektoniczną; olbrzymie miski do kuchennego i fabrycznego użytku; wielkie kilkunastogarnkowe naczynia kamienne, jakich dotąd niewyrabiano u nas, dla farbiarzy, aptekarzy i t. p. Dzbanek do wody w ten nowy sposób urządzony, że lód nie kładzie się do środka ani w dodatku naczynia dla utrzymania wody w stanie zimnym, lecz w cylinder z boku do dna dzbanka wewnątrz dochodzący, w którym lód bez względu na swą czystość, celowi ziębienia wody odpowie [...]”³³.

O wystawie petersburskiej oraz o artykułach produkowanych w Ćmielowie wspomniano także w „Gazecie Przemysłowo-Rzemieślniczej” w 1872 r., omawiając *Wyroby z gliny w Królestwie Polskiem*. Relacja ta stanowi ciekawe uzupełnienie powyższych informacji. Pochwalono zwłaszcza naczynia kamienne, których dobrą jakością tłumaczono m.in. korzystaniem z lokalnych złóż surowców — zakład „posiada bardzo bogate pokłady gliny, dobrocią swoją o wiele przewyższającą Bunclawską, tak, iż naczynia z niej wyrabia, mianowicie za terażniejszego czasowego dzierżawcy Kazimierza Cybulskiego, lepsze od zagranicznych. Wypalane są bowiem na sposób porcelanowych, w oddzielnych formach (kapslach); stąd oprócz trwałości, mają gładszą, wytworniejszą i wewnątrz bielszą od tamtych, prawdziwie porcelanową polewę”. I dalej, że fabryka „wywiązuje się chlubnie z terażniejszego swego zadania. Dostarcza oprócz zwykłych większych i mniejszych naczyń kuchennych, — garnków, dzbanek, rynek, misek, imbryczków, nadto wszelkiego rodzaju większe naczynia i sprzęty, nawet krzesła ogrodowe z Massy kamiennej, w ogniu malowidłami przyozdobione, wielkie wazony do kwiatów, olbrzymie miski do fabrycznego użytku, wielkie kilkunastogarnkowe naczynia kamionkowe dla farbiarzy, cukierników, aptekarzy i t. p. Ma też największą wziętość, zwłaszcza po ostatniej wszechrosyjskiej wystawie przemysłowej w Petersburgu 1870 r., otrzymawszy zaszczytne uznanie i odznaczenie, dostaje często zapotrzebowania z Cesarstwa, które jej otworzyły znaczny odbyt”³⁴.

Jak wskazują źródła z epoki, w Ćmielowie używano gliny z własnych kopalń, która była dobrego gatunku i nadawała się do produkcji zarówno kamionki, jak i fajansu. Sprowadzano również glinę z Francji, a także spod Moskwy. Tę ostatnią, jak pisze Elżbieta Kowecka, stosowano do wytwarzania brązowego szkliwa ziemnego wykorzystywanego w kamionkarstwie. Używano jej do czasu odkrycia pokładów odpowiedniej glinki w folwarku Borownia, co nastąpiło według Autorki w latach osiemdziesiątych XIX w.³⁵ Dokładna receptura i proporcje składników wchodzących w skład masy kamionkowej z tego okresu nie są jednak znane. Jak zauważyła E. Kowecka, „nie znamy ani jednej recepty na masę ceramiczną z terenu kielecko-

³³ Krajewski F. 1870, s. 30–31. Znane są trzy Ćmielowskie taborety w zbiorach muzealnych: jeden w Muzeum Narodowym w Krakowie i dwa w Muzeum Mazowieckim w Płocku (zob. przyp. 58). Mają beczułkowaty kształt i ażurowe dekoracje. Taborety przechowywane w Płocku ozdabia dodatkowo malatura w typie chińskim. Na temat ceramicznych taboretów, zob. Feliks A. 2009, s. 241–248. O chińskim wazonie z Wilanowa, zob. Osobliwość. 1993, s. 56, poz. 208.

³⁴ Wyroby z gliny. 1872, s. 268–269.

³⁵ Kowecka E. 1968, s. 92–93.

Ryc. 1, 2. Przykłady wyrobów kamionkowych z Ćmielowa, w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, fot. A. Chęć

Fig. 1, 2. Samples of Ćmielów stoneware, the National Museum in Cracow, photo by A. Chęć

-sandomierskiego”, gdyż takie przepisy trzymane były w tajemnicy³⁶. Na podstawie oglądu nieszkliwionych części naczyń przechowywanych w Muzeum Narodowym w Krakowie można stwierdzić, że nieznacznie różnią się one przygotowaniem masy ceramicznej, a także kolorem po wypaleniu — większość ma zabarwienie jasnoceglaste, rzadziej żółtawe, a sporadycznie jasnoszare³⁷. Cytowana powyżej relacja z wystawy przemysłowej wskazuje, że za Cybulskiego kamionki wypalane były podobnie jak porcelana, czyli w kapslach chroniących

³⁶ Kowecka E. 1968, s. 102.

³⁷ Większość naczyń z muzealnej kolekcji sygnowana jest wyciskiem ĆMIELÓW; niektóre mają dodatkowo wyciskane oznaczenia cyfrowe.

Ryc. 3. Naczynka do zabawy z Ćmielowa, w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, fot. A. Chęć

Fig. 3. Toy dishes made in Ćmielów, the National Museum in Cracow, photo by A. Chęć

naczynia od bezpośredniego kontaktu z ogniem i dymem³⁸ (ryc. 1, 2). Niektóre wyroby były dodatkowo zdobione kolorowymi malaturami, co w przypadku kamionki nie było częstym zjawiskiem.

Badacze zajmujący się ceramiką wskazują na swoistą modę na kamionkę po połowie XIX wieku. Można ją wywieść z dwóch różnych źródeł. Po pierwsze, z zainteresowania dawnymi technikami i ornamentami występującymi na ceramice, wiążanego z tendencjami historyzującymi obecnymi w ówczesnej sztuce i rzemiośle. P drugie zaś, z chęci wyrobu tanich i trwałych naczyń codziennego użytku, przeznaczonych do celów gospodarczych i domowych. W przypadku Ćmielowa, to właśnie takie przeznaczenie wyrobów kamionkowych miało zasadnicze znaczenie — w publikacjach z epoki podkreślano ich dobre formy użytkowe, trwałość i niską cenę. Inne wyroby, np. zabawki dla dzieci lub naczynia o charakterze dekoracyjnym, przypuszczalnie stanowiły margines produkcji tego gatunku (ryc. 3). Wałorem ćmielowskiej kamionki była więc prostota oraz uroda szkliwa o głębokiej, czekoladowej barwie, skonstrastowanego z białym szkliwem cynowym, którym z reguły pokrywano wnętrza naczyń.

Kazimierz Cybulski został jedynym właścicielem fabryki najprawdopodobniej w 1873 r. Kupiec kontynuował wysyłanie swoich wyrobów na kolejne wystawy zagraniczne, pokazywał je też w kraju. I tak, w 1873 r. na Wystawie Światowej we Wiedniu otrzymał „medal zasługi za garnki z gliny kam. i ozdobne naczynia”³⁹. Jak pisał Agaton Giller w *Listach* na temat wystawy: „Kazimierz Cybulski z Ćmielowa, w powiecie Opatowskim, dobrze przedstawił swą fabrykę naczyń glinianych, zrobionych z gliny kamiennej. Cały stół zastawiony tak zw. kamionkami. Są tu garnki najrozmaitszej formy, garnuszki na śmietankę, dzbanki, półmiski i własnego wynalazku lampy. Wyrób ćmielowski równać się może z tegoż rodzaju wyrobami bolesławskimi (Bunzlau) na Szlązku, które tak chętnie kupują do swoich kuchni nasze gospodynie wielkopolskie”⁴⁰. Kamionki Cybulskiego pochwalił także Władysław Zawadzki na łamach „Tygodnika Illustrowanego”: „Bardzo liczny zbiór garnków, dzbanków i innych naczyń

³⁸ E. Kowicka poruszyła także kwestię używanych w Ćmielowie pieców garncarskich, lecz nie sprecyzowała, w którym z nich wypalano naczynia kamionkowe, zob. Kowicka E. 1968, s. 119.

³⁹ Polska na Wystawie. 1873, s. 261.

⁴⁰ Polska na Wystawie. 1873, s. 69.

kuchennych, rozmaitego kształtu i wielkości, wystawił p. Cybulski z Ćmielowa [...] Są one wybornie wypalone, ze szklistą ogniotrwałą polewą, a co do ceny tańsze, niż wyroby tego rodzaju morawskie i szląskie⁴¹. Podobnie opisane zostały w artykule zamieszczonym w „Kłosach”: „Garnków, rynek, mis i dzbanów różnej wielkości i kształtu, tak wybornie wypalonych, z tak trwałą i świetną polewą, jakie przysłał p. Cybulski z Ćmielowa [...], mogliby nam pozazdrościć całego świata kucharze i kucharki — zwłaszcza, że są tańsze jak Morawskie i Szląskie, pomimo, że im nie ustępują w dobroci, chociaż tam wyrób naczyń glinianych wielką chlubi się sławą⁴²”.

Kolejną zagraniczną wystawą, na której były prezentowane i nagrodzone ćmielowskie kamionki, była Wystawa Światowa w Filadelfii w 1876 r.⁴³ W wydawnictwie dotyczącym przyznanych tam nagród odnotowano, że Kazimierz Cybulski pokazał kamionkowe naczynia do herbaty (*stone tea-wares*), kubki, dzbanki, słoje itd., wykonane z twardego, szarego, nieprzezroczystego materiału, mające na zewnątrz mocny, brązowy kolor, a wewnątrz białe. Naczynia te miały dobre, niespotykane formy użytkowe. Zaprezentował też m.in. donice z żółtej terakoty z malaturami o tematyce narodowej⁴⁴. O ekspozycji wspomniał także Sygurd Wiśniowski, autor cyklu poświęconych jej artykułów, opublikowanego na łamach „Tygodnika Ilustrowanego”, który zwrócił uwagę również na wady pokazu i zaniedbania ze strony wystawcy: „Piękny zbiór kamiennych kuchennych naczyń, z fabryki pana Kazimierza Cybulskiego, z Ćmielowa, zastałem w okropnym opuszczeniu. Pył, gromadzący się ze szczególnem upodobaniem na zaniedbanych okazach ceramicznych, przez trzy miesiące osiadał na imbrykach stojących na stole, których użytku żaden cudzoziemiec nie pojmuje, bo kawę i herbatę tylko u nas w uczciwych tych przyrządach robią. Najciekawsze dla cudzoziemców okazy leżały *pêle mêle* pod stołem. Jeden z nich otrzepałem z litości i odkryłem w nim wazę, ozdobioną obrazkami naszego ludu. Żywością kolorytu i nowością tematu musiałaby się ona podobać Amerykanom, gdyby się tym ostatnim pod stół wleźć chciało i grzebać w pompejańskich stosach pyłu, w celu odszukania biednej wazy⁴⁵. Mimo to kamionki ćmielowskie zostały dostrzeżone i wyróżnione za dobrą jakość, formy oraz niskie ceny⁴⁶”.

W roku 1878 wyroby kamionkowe zostały zaprezentowane w dwóch miejscach. Na Wystawie Światowej w Paryżu „wyroby garncarskie codziennego użytku” nagrodzone zostały srebrnym medalem. Były to rozmaite dzbanki, czajniki, butelki, wazy, itd.⁴⁷ Jako naczynia zwyczajne, powszechnego zastosowania ocenił je Mściśław Nekanda Trepka w publikacji, która ukazała się w „Kłosach”: „P. Cybulski z Ćmielowa wystawia zbiór kompletny glinianych garnków i garnczków dobrych do codziennego użytku, ale nie mających nic wspólnego ze sztuką. Są wszakże i w tej fabrykacji niejaki zaczątki polichromijnego zdobnictwa, które pozwalają tuszyć, że, mając doskonały materiał pod ręką, ta gałąź przemysłu potrafi także wznieść się na wyżyny sztuki⁴⁸”. Z kolei pod koniec roku w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie na wystawie wyrobów z ceramiki, szkła i drewna, odnotowanej na łamach „Ga-

⁴¹ Zawadzki W. 1873, s. 335.

⁴² Wystawa Powszechna. 1873, s. 110.

⁴³ International Exhibition. 1876, s. 315, poz. 39: *Cybulski Cassimir, Smeloff, Government of Rodom, District of Opatoff — Stoneware*.

⁴⁴ International Exhibition. 1878, s. 86: *Stone tea-wares, pots, jugs, jars, etc., of hard, grey body, but not vitreous; glaze hard, and, on outside, of a rich brown color, and inside white. Forms good, rather uncommon, and useful for purposes. [...] Prices exceeding low*.

⁴⁵ Wiśniowski S. 1876, s. 318.

⁴⁶ International Exhibition. 1878, s. 278, poz. 276.

⁴⁷ Catalogue de la section russe. 1878, s. 58, poz. 1: *théières, casseroles, cruclas, cafetières, bouteilles, encrises, vases, etc.*

⁴⁸ Nekanda. 1878, s. 211.

zety Przemysłowo-Rzemieślniczej”, wśród pokazanych przez Ćmielów wyrobów z gliny zwrócono uwagę na „ładny zbiorek naczyń kamiennych”⁴⁹. Cybulski, oprócz czterech innych wystawców, otrzymał za swe wyroby srebrny medal⁵⁰.

W 1881 r. naczynia kamienne „z polewą ziemną nieczułą na kwasy”, a także porcelanowe, fajans artystyczny i cegły ogniotrwałe zgromadzono na wystawie zorganizowanej przez warszawskie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w pałacu Brühla. Ekspozycja objęła przedmioty przeznaczone do wysłania na Wszechrosyjską Wystawę Artystyczną i Przemysłową w Moskwie⁵¹. Wydarzenie to miało się odbyć w 1881 r., zostało jednak przełożone i ostatecznie wystawę otwarto dopiero 20 maja (1 czerwca) 1882 r.⁵² Warszawskiej wystawie, wystawcom i prezentowanym eksponatom sporo miejsca poświęcono na łamach prasy. Wspomniano także o ceramice z Ćmielowa. W „Kurjerze Warszawskim” zauważono, że „[...] pod oknem rozlokowały się wspaniałe fajansy i wyroby kamionkowe p. Cybulskiego z Ćmielowa”⁵³. Pochwalono je na łamach „Gazety Warszawskiej”: „Nader pokaźnie przedstawia się pana Kazimierza Cybulskiego Ćmielowska fabryka porcelany, naczyń kuchennych i fajansów [...]. Wystawione naczynia porcelanowe, kamienne i fajansowe, same się chwalą wdzięcznymi formami, dobrym materiałem i sumiennym wykończeniem”⁵⁴. W tekście opublikowanym w „Gazecie Polskiej” podkreślono przede wszystkim jakość kamionek i fajansów: „Kazimierz Cybulski z fabryki Ćmielowskiej [...] przedstawił naczynia porcelanowe, kamienne, fajans artystyczny i cegłę ogniotrwałą. Przypisać musimy że od czasu jakiegoś wyroby tej fabryki na wystawie w Muzeum Przemysłem widzieli, zrobiła ona znaczne postępy, tak pod względem gustowności narzucanych na fajans farb jak i gustownego wyrobu. Toż samo powiedzieć możemy i o wyrobach tak zwanych kamiennych, wielce krajowi naszemu potrzebnych; postęp w tej gałęzi przemysłu jest widoczny, chociaż polewa nie dość jeszcze biała. Do wyrobów z porcelany powyższa pochwała zastosować się nie da [...]”⁵⁵. W artykule zamieszczonym w „Tygodniku Ilustrowanym” wspomniano m.in. o oryginalnych, wykonanych z masy kamionkowej taboretach: „Fabryka pana Kazimierza Cybulskiego z Ćmielowa w opatowskiem dostarczyła duży komplet naczyń porcelanowych, fajansowych i kamiennych garnków i garnuszków, jak również beczułki z glinki malowanej, dobrze zastąpić mogące krzesła ogrodowe”⁵⁶. Z kolei na łamach „Kłósów” opublikowano ilustrację przedstawiającą rozmaite fragmenty wystawy. Na pierwszym planie ryciny ukazano owe charakterystyczne taborety z malowanymi wzorami⁵⁷ (ryc. 4). Takie efektowne i niezwykle dekoracyjne meble posiada w swych zbiorach Muzeum Mazowieckie w Płocku⁵⁸ (ryc. 5).

⁴⁹ Wystawa w Muzeum. 1878a, s. 186; Wystawa w Muzeum. 1878b, s. 201.

⁵⁰ Nagrody na Wystawie. 1878, s. 207.

⁵¹ Katalog wystawy przemysłowej. 1881, s. 9, poz. 28. W katalogu podano, że naczynia kamienne produkowane są od 1815 r., a Ćmielów jest jedyną fabryką w Królestwie i Cesarstwie mającą je w swej ofercie.

⁵² Jak pisano na łamach „Tygodnika Powszechnego”: „pięknie zapowiadaliśmy nasz udział wystawą przygotowawczą, jaka się w roku zeszłym w pałacu Brühlowskim odbyła, gdy jednak przyszło do wysłania okazów — wielu wystawców się cofnęło. Tok oczekiwania [...] zniechęcił wielu i o wiele uszczuplił to nawet, co już przygotowaniem było”, zob. Wystawa Przemysłowa. 1882, s. 663.

⁵³ Wystawa w pałacu. 1881a, s. 2.

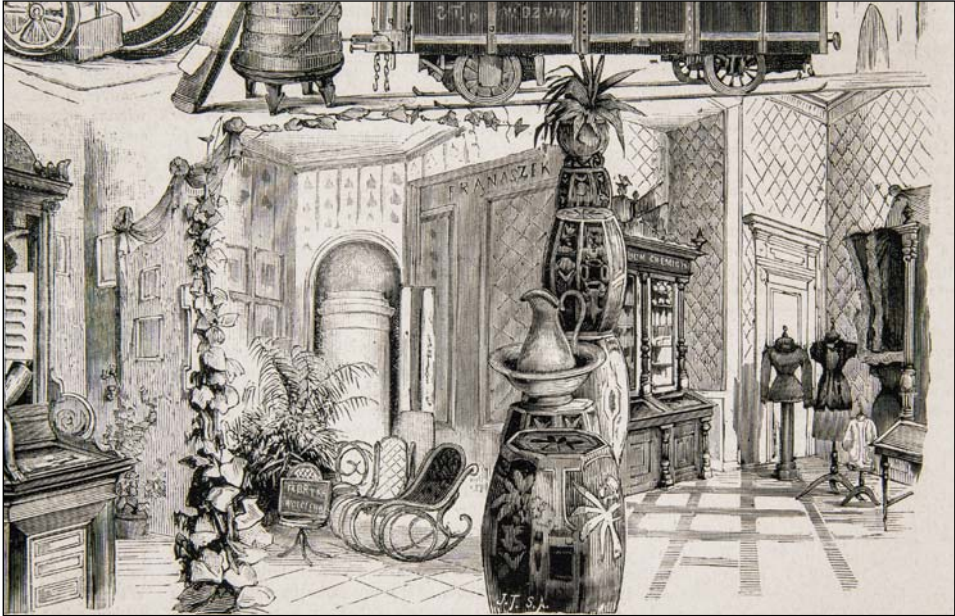
⁵⁴ Wiadomości bieżące. 1881, s. 2.

⁵⁵ Wystawa w pałacu. 1881b, s. 3.

⁵⁶ Banzemer J. 1881, s. 315.

⁵⁷ Wystawa w pałacu. 1881c, s. 324.

⁵⁸ Taborety o numerach inwentarza MMP/S/956/1-2 pochodzą ze zbiorów Towarzystwa Naukowego Płockiego. Dekorowane są malaturą „w typie chińskim”: na jednym siedząca postać z papugą, mostek, altana, egzotyczne kwiaty, ptaki i owady; na drugim mandaryn z baldachimem, postać w stroju wschodnim, most, altana oraz kwiaty, ptaki i owady. Oba mają wysokość 48 cm, ażurowe elementy na korpusie i takąż rozetę na siedzisku,

Ryc. 4. Fragment ryciny zamieszczonej w „Kłosach”, 1881, nr 830, s. 324,
fot. A. Chęć

Fig. 4. A fragment of a drawing published in the journal *Kłosy*, 1881, no. 830, p. 324,
photo by A. Chęć

Niestety dotychczas nie ustaliłam, czy ceramikę Cybulskiego ostatecznie pokazano w Moskwie. Wątek ten wymaga dalszych poszukiwań⁵⁹. Nie jest natomiast wykluczone, że po wystawie warszawskiej część wyrobów z Ćmielowa zamiast do stolicy Rosji pojechała do Krakowa, to bowiem właśnie w 1881 roku trafiły one do Muzeum Techniczno-Przemysłowego.

Na początku lat osiemdziesiątych XIX w. kamionka była wciąż produkowana w Ćmielowie w dużych ilościach. Według Jerzego Moniewskiego, w 1883 r. wyprodukowano jej za 18.000 rs., czyli za identyczną sumę jak wyroby z porcelany⁶⁰.

Kazimierz Cybulski zmarł 5 czerwca 1884 r. Jego spadkobiercami zostali synowie — Stanisław, który przejął zarządzanie fabryką, oraz Władysław, który objął sklepy i składy towarowe. W 1885 r. w czasopiśmie „Biesiada Literacka” ukazał się artykuł na temat Ćmielowa. Napisano w nim m.in., że Kazimierz Cybulski doprowadził wyrób tzw. naczyń kamiennych z glinki ogniotrwałej „do wysokiego stopnia doskonałości”, a jego synowie podwoili produkcję⁶¹. To drugie spostrzeżenie nie jest jednak wiarygodne.

W tym samym roku wyroby ćmielowskie znalazły się także na Wystawie Rolniczo-Przemysłowej w Warszawie, urządzonej przez Towarzystwo Wyścigów Konnych w Królestwie

sygnowane są wyciskiem: ĆMIELÓW. Dziękuję pani Małgorzacie Szadkowskiej z Muzeum Mazowieckiego w Płocku za przekazanie mi powyższych informacji.

⁵⁹ Nie wszystkie firmy uczestniczące w wystawie warszawskiej zdecydowały się na wysłanie do Moskwy swych wyrobów. W prasie można co prawda natrafić na spisy nagrodzonych firm z Królestwa, jednak Ćmielowa wśród nich nie było.

⁶⁰ Moniewski J. 2008, s. 34.

⁶¹ Fabryka w Ćmielowie. 1885, s. 263.

Ryc. 5. Taborety kamionkowe z Ćmielowa, w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku, fot. P. Dąbrowski

Fig. 5. Stoneware stools made in Ćmielów, the Museum of Masovia in Płock, photo by P. Dąbrowski

Polskim na Placu Ujazdowskim⁶². Fabryka zaprezentowała ceramikę we własnym pawilonie⁶³. Podczas trwania wystawy udzielano informacji o produkcji porcelany, a „zdolny garncarz” prezentował wyrób ceramiki, przyciągając tłumy widzów⁶⁴. O wystawie obszernie informowano na łamach prasy warszawskiej, jednak wzmianek na temat fabryki ćmielowskiej było niewiele. O jej wyrobach wspomniano np. w „Kurjerze Warszawskim”, zauważając, że „w przemyśle ceramicznym pięknnością wyrobów celuje Ćmielów”, nie wymieniono jednak naczyń kamiennych⁶⁵. W „Gazecie Polskiej” także poświęcono akapit wyrobom ćmielowskim, lecz skupiono się na porcelanie⁶⁶. W artykule zamieszczonym w „Wieku” chwalać porcelanę podkreślono, że „naczynia kamienne, kafle do pieców, dreny oraz cegła ogniotrwała, wyrabiane w Ćmielowie, nie pozostawiają nic do życzenia”⁶⁷. Nieco więcej uwagi wyrobom z Ćmielowa poświęcono w „Przeglądzie Technicznym”, w którego kolejnych numerach opisywane były poszczególne działy wystawy. Wyroby ceramiczne oraz szklane omówiono dopiero we wrześniu 1886 r.: „Firma K. Cybulski w Ćmielowie, wystawiła w pawilonie własnym, porcelanę białą i dekorowaną, przedmioty z masy kamiennej, kafle i cegłę ogniotrwałą, a nadto próbki materiałów używanych do tych wyrobów”. Wspomniano także o kamionkach: „Wyroby z masy

⁶² Katalog wystawy. 1885, s. 154. Pokazano wówczas porcelanę, naczynia kamienne, cegłę ogniotrwałą, kafle do pieców, rury ściekowe.

⁶³ Z placu. 1885b, s. 3. Pawilon był „piękny i ozdobnie wewnątrz urządzony”.

⁶⁴ Wystawa rolniczo-przemysłowa. 1885a, s. 2.

⁶⁵ Z placu. 1885a, s. 4.

⁶⁶ Wystawa rolniczo-przemysłowa. 1885a, s. 2.

⁶⁷ Wystawa. Grupa V. 1885, s. 3.

kamiennej są niewątpliwie dobrymi, mogłyby być wszakże cokolwiek cieńszymi, w drobnych przedmiotach⁶⁸.

Warszawska prasa sukcesywnie zamieszczała wykazy firm nagrodzonych na wystawie. Początkowo znajdowała się wśród nich również fabryka Cybulskiego w Ćmielowie, który miał zostać nagrodzony medalem srebrnym „za długoletnie i wytrwałe prowadzenie fabryki”⁶⁹. Jednak na opublikowanej w późniejszym czasie, oficjalnej liście nagrodzonych ogłoszonej przez Komitet Wystawy, Ćmielowa już nie było⁷⁰.

W 1887 r. w fabryce wybuchł kolejny pożar, po czym Cybulscy zdecydowali o jej sprzedaży. Po połowie roku zakład wrócił w ręce księcia Aleksandra Druckiego-Lubeckiego. W następnym roku Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie zorganizowało kolejną wystawę, na której zgromadzono przedmioty z drewna, metalu, ceramiki, a także wyroby hutnicze oraz zabawki. Ówczesny właściciel Ćmielowa i Szczuczyna złożył deklarację udziału w tym przedsięwzięciu, przewidując prezentację „porcelany białej i malowanej, majoliki, naczyń kamiennych, kafli, cegły ogniotrwałej i wełny drzewnej opatrunkowej i pakunkowej”⁷¹. O wystawionych wtedy wyrobach z Ćmielowa wspomniano też w „Kurjerze Warszawskim”: „Drugą salę, na prawo, zajęli na swoje wyroby z Ćmielowa i Szczuczyna ks. Druccy Lubeccy. Widzimy tu piec majolikowy i nader bogatą kolekcję przedmiotów z majoliki, porcelany, kamiennych itd”⁷². Fabryka w Ćmielowie otrzymała na wystawie złoty medal, którym — jak pisano — doceniono „ogół produkcji, jej różnorodność, szczególnie [...] naczyń kamienne”⁷³.

Bolesława Kołodziejowa pisząc o przekazaniu w darze do Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie kolekcji kamionek zauważyła, że „okazję do takich darowizn stwarzały zazwyczaj wystawy lub zamknięcie jakiegoś cyklu produkcyjnego przez fabrykę. W tym wypadku była okazja podwójna, bo i Wystawa Przemysłowa w Warszawie i decyzja o bliskiej likwidacji działu kamionek”. Jak wynika ze spostrzeżeń Autorki, przyczynił się do niej spadek popytu na te artykuły: „w latach 80-tych przygasała już moda na kamionki i zainteresowanie tymi wyrobami, co spowodowało gwałtowne zaniechanie ich produkcji”⁷⁴. Jednak obecność kamionek na kolejnych wystawach w latach osiemdziesiątych XIX w. i zdobywanie przez nie nagród świadczą, że zaniechanie produkcji nie odbyło się aż tak „gwałtownie”, jak sugerowała to B. Kołodziejka.

Już w 1872 r. na łamach „Gazety Przemysłowo-Rzemieślniczej” pisano o fabryce w Ćmielowie, że wyrób naczyń kamionkowych „mimo swej doskonałości, znakomitego rozwinięcia i dość znacznej produkcji, wynoszącej rocznie przeszło 15,000 rs., nie zapewnia jej bytu”⁷⁵. Pod koniec lat osiemdziesiątych XIX stulecia sytuacja jeszcze się pogorszyła, a produkcja wyrobów kamionkowych przestała być opłacalna. Jedną z przyczyn była poprawa jakości i obniżenie cen fajansu i porcelany, a także pojawienie się na rynku tanich i trwałych naczyń emaliowanych⁷⁶. Wydaje się zatem, że to prawdopodobnie wtedy zdecydowano o zaprzesta-

⁶⁸ Wystawa przemysłowo-rolnicza. 1886, s. 208.

⁶⁹ Wystawa rolniczo-przemysłowa. 1885b, s. 2; Nagrody. 1885, s. 2.

⁷⁰ Lista nagród. 1885, s. 2.

⁷¹ Przed wystawą. 1888, s. 3; Przed otwarciem. 1888, s. 1.

⁷² Otwarcie wystawy. 1888, s. 1.

⁷³ Lista nagród. 1888, s. 2; Nagrodzeni. 1888, s. 2. Pamiątką z tej wystawy był medal porcelanowy o średnicy 7,23 cm wykonany w Ćmielowie, który w 2015 r. został pokazany na wystawie w Muzeum Narodowym w Poznaniu, zob. Przemysł, sztuka. 2015, s. 240, poz. 245.

⁷⁴ Kołodziejowa B. 1986, s. 22.

⁷⁵ Wyroby z gliny. 1872, s. 268.

⁷⁶ Bartyś J. 1979, s. 218. Te czynniki podkreślane są także w przypadku produkcji bolesławieckiej, zob. Bober-Tubaj A. 2014, s. 19.

niu wyrobu naczyń kamiennych, choć według Jerzego Moniewskiego miało to nastąpić dopiero w pierwszych latach XX w.⁷⁷

Adres Autorki:
dr Bożena Kostuch
Muzeum Narodowe w Krakowie
Al. 3 Maja 1
30-062 Kraków
bkostuch@mnk.pl
ORCID: 0000-0002-5104-9539

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- ANK [Archiwum Narodowe w Krakowie], MPA [Muzeum Przemysłu Artystycznego], *Spis aktów za r. 1881 Muzeum Techniczno-Przemysłowe Miejskie w Krakowie*, sygn. MPA 13.
Księga ekspedycyjna Muzeum Techniczno-Przemysłowego (r. 1868–1885), sygn. MPA 13.
Księga eksponatów przekazanych do Muzeum jako dary w latach 1870–1887, sygn. MPA 173.

Źródła i opracowania publikowane

- Banzemer Jan. 1881. *Wystawa przemysłowa (w palacu Brühlowskim)*, „Tygodnik Illustrowany”, nr 281 (2/14.05.), s. 315–316.
- Bartyś Julian. 1979. *Produkcja naczyń i zastaw stołowych*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. VI: *od 1870 do 1918 roku*, red. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, Wrocław, s. 216–219.
- Bober-Tubaj Anna. 2014. *Zarys historii kamionki bolesławieckiej w XVIII i XIX w.*, [w:] *Bolesławiecka ceramika artystyczna w XVIII i XIX w. Wybrane typy dekoracji w zbiorach polskich, czeskich i niemieckich*, Bolesławiec–Jelenia Góra, s. 11–21.
- Catalogue de la section russe. 1878. *Catalogue de la section russe à l'Exposition Universelle de Paris*, Paris.
- Ćmielów i fabryka. 1886. *Ćmielów i fabryka Ćmielowska (Dokończenie)*, „Gazeta Radomska”, nr 3 (28.12.1885/09.01.1886), s. 2.
- Fabryka Naczyń. 1846. *Fabryka Naczyń Fajansowych i Kamiennych*, „Kurjer Warszawski”, nr 122 (10.05.), s. 587.
- Fabryka w Ćmielowie. 1885. *Fabryka w Ćmielowie*, „Biesiada Literacka”, 1885, nr 17 (12/24.04), s. 263–266.
- Feliks Anna. 2009. *Taborety ceramiczne w zbiorach polskich. Zarys historii i mody mebli oranżeryjnych, ogrodowych i dekoracyjnych*, [w:] *Sztuka Chin*, red. J. Wasilewska, Warszawa.
- Główny Skład. 1863. *Główny Skład Porcelany, Fajansu i Naczyń Kamiennych, z Fabryki Krajowej w Ćmielowie*, „Kurjer Warszawski”, 1863, nr 237 (5/17.10.), s. 1179.
- International Exhibition. 1876. *International Exhibition 1876 Official Catalogue Complete in one volume*, Philadelphia.

⁷⁷ Moniewski J. 2008, s. 40 oraz 41. Warto dodać, że z okresu dwudziestolecia międzywojennego pochodzą naczynia kamienne sygnowane wyciskiem „Ć” w trójkącie. Produkowano je w należącej do Stanisława i Anieli Burtańów (głównych udziałowców Fabryki Porcelany i Wyrobów Ceramicznych w Ćmielowie) fabryce „Marywil” w Radomiu, specjalizującej się w wyrobie kamionkowych rur kanalizacyjnych oraz kamionki sanitarnej i kwasoodpornej. W kolekcjach muzealnych i prywatnych znajdują się także pojedyncze naczynia kamionkowe znakowane wyciskiem: „B. S. / ĆMIELÓW” lub „B. S. / ĆMIELÓW / W. K.”, na temat których niewiele wiadomo.

- International Exhibition. 1878. *International Exhibition 1876, Reports and Awards*, red. F.A. Walker, Philadelphia.
- Katalog wystawy. 1885. *Katalog wystawy Rolniczo-Przemysłowej*, Warszawa, t. IV.
- Kołodziejowa Bolesława, Stadnicki Zbigniew. 1986. *Ćmielów*, Kraków.
- Katalog wystawy przemysłowej. 1881. *Katalog wystawy przemysłowej urządzonej staraniem komitetu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w pałacu Brühlowskim otwartej 26. IV 1881 roku przedmiotów przeznaczonych na Wystawę Moskiewską*, Warszawa.
- Kowecka Elżbieta. 1968. *Wytwórnictwo i produkcja ceramiki szlachetnej w regionie sandomiersko-kielckim w XIX wieku*, Warszawa.
- Krajewski Franciszek. 1870. *Przemysł Królestwa na Wszechrosyjskiej Przemysłowej Wystawie Cesarstwa w Petersburgu roku 1870*, Warszawa.
- „Kurjer Warszawski”. 1868. „Kurjer Warszawski”, nr 24 (19/31.01.), s. 4–5.
- Lista nagród. 1885. *Lista nagród*, „Kurjer Warszawski”, nr 191 (01/13.07.), s. 2–3.
- Lista nagród. 1888. *Lista nagród*, „Gazeta Polska”, nr 287 (06/18.12.), s. 2.
- Moniewski Jerzy. 1997a. *Alojzy Szmelowski kupiec warszawski i jego inicjatywy przemysłowe w Barczącej i Ćmielowie*, Radom.
- Moniewski Jerzy. 1997b. *Fabryka fajansu w Ćmielowie za dyrekcji Adolfa Fryderyka Vatkego 1808–1837*, Radom.
- Moniewski Jerzy. 2008. *XIX-wieczne fabryki fajansu i kamionki na obrzeżu Gór Świętokrzyskich*, Radom.
- Nagrody. 1885. *Nagrody w dziale przemysłu chemiczno-fabrycznego*, „Kurjer Warszawski”, 1885, nr 178 (18/30.06.), s. 2–3.
- Nagrody na Wystawie. 1878. *Nagrody na Wystawie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa*, „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza”, nr 48, s. 207.
- Nagrodzeni. 1888. *Nagrodzeni*, „Kurjer Warszawski” (dodatek poranny), nr 350 (06/18.12.), s. 2–3.
- Nekanda. 1878. *Nekanda, Listy z wystawy paryzkiej*, „Kłosa”, nr 692 (21.09/3.10), s. 211–212.
- Ogłoszenie Fabryki. 1846. *Ogłoszenie Fabryki Naczyń Fajansowych i Kamiennych w Czmielowie*, „Kurier Warszawski”, nr 122 (10.05.), s. 587.
- Opis wystawy wyrobów. 1860. *Opis wystawy wyrobów rękodzielniczych i płodów rolniczych odbytej w Warszawie 1857 r.*, Warszawa.
- Osobliwości. 1993. *Osobliwości Dalekiego Wschodu w historycznej kolekcji Wilanowa*, Warszawa.
- Otwarcie wystawy. 1888. K.W., *Otwarcie wystawy*, „Kurjer Warszawski”, 1888, nr 306 (23.10./4.11.), s. 1.
- Polska na Wystawie. 1873. *Polska na Wystawie Powszechnej w Wiedniu 1873 roku. Listy Agatona Gillera*, t. 1, Lwów.
- Przed otwarciem. 1888. *Przed otwarciem wystawy*, „Gazeta Polska”, nr 250 (22.10./3.11.), s. 2.
- Przed wystawą. 1888. *Przed wystawą*, „Kurjer Warszawski”, nr 301 (18/30.10.), s. 3.
- Przemysł, sztuka. 2015. *Przemysł, sztuka, polityka. Wystawy gospodarcze na ziemiach polskich i z Polską związanych ok. 1850–1914*, [katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Poznaniu], red. W. Garbaczewski, Poznań.
- Przewodnik wystawy wyrobów. 1857. *Przewodnik wystawy wyrobów rękodzielniczych i płodów rolniczych w Warszawie*, Warszawa.
- Spis płodów. 1841. *Spis płodów krajowego i rosyjskiego przemysłu na wystawie publicznej w Warszawie roku 1841*, Warszawa.
- Śniegulska-Gomuła Magdalena. 2015. *Od manufaktury magnackiej do przemysłu. Ceramika ćmielowska w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach*, Kielce.
- Verhovcov L. 1870–1871. *Notaty o wszechrosyjskiej wystawie przemysłowej 1870 roku*, [w:] *Wszechrosyjska wystawa przemysłowa w Petersburgu, (Vsjerossijskaja manufakturnaja wystavka)*, t. II, Petersburg, s. 1–23.

- Wiadomości bieżące. 1881. *Wiadomości bieżące krajowe*, „Gazeta Warszawska”, nr 96 (20.04./2.05.), s. 1–2.
- Wiślicki Adam. 1881. *Opatowskie pod względem rolniczym i przemysłowym*, [w:] *Jana Jaworskiego kalendarz astronomiczno-gospodarski na rok zwyczajny 1881*, s. 65–71.
- Wiśniowski Sygurd. 1876. *Z wystawy filadelfijskiej*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 46 (30.10./11.11.), s. 315–318.
- Wyroby z gliny. 1872. *Wyroby z gliny w Królestwie Polskiem*, cz. 2, „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza”, nr 34 (12/24.08.), s. 268–269.
- Wystawa. Grupa V. 1885. *Wystawa. Grupa V, Przemysł chemiczno-fabryczny*, „Wiek”, nr 150 (29.06./11.07.), s. 3.
- Wystawa płodów. 1828. *Wystawa płodów krajowego przemysłu wystawionych na widok publiczny w salach głównego ratusza w Warszawie w miesiącu maju 1828 roku*, Warszawa.
- Wystawa Powszechna. 1873. *Wystawa Powszechna Wiedeńska*, „Kłosa”, nr 424 (2/14.08.), s. 110.
- Wystawa Przemysłowa. 1882. *Wystawa Przemysłowa 1882 r. w Moskwie*, „Tygodnik Powszechny”, nr 42 (03./15.10.), s. 663.
- Wystawa przemysłowo-rolnicza. 1886. J.L., *Wystawa przemysłowo-rolnicza w Warszawie w r. 1885. VII. Przemysł chemiczny (c.d.). IV. Wyroby szklane, fajansowe i porcelanowe*, „Przegląd Techniczny”, R. IX, s. 207–208.
- Wystawa rolniczo-przemysłowa. 1885a. *Wystawa rolniczo-przemysłowa w Warszawie. Z dnia wczorajszego*, „Gazeta Polska”, nr 138 (14/26.06.), s. 2.
- Wystawa rolniczo-przemysłowa. 1885b. *Wystawa rolniczo-przemysłowa w Warszawie. Z dnia wczorajszego*, „Gazeta Polska”, nr 145 (24.06./06.07.), s. 2–3.
- Wystawa w Muzeum. 1878a. *Wystawa w Muzeum Przemysłu. Spis alfabetyczny wystawców i przedstawionych okazów*, „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza”, nr 44 (23.10./04.11.), s. 183–189.
- Wystawa w Muzeum. 1878b. *Wystawa w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa*, „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza”, nr 47 (11/23.11.), s. 201.
- Wystawa w pałacu. 1881a. *Wystawa w pałacu Brühlowskim*, „Kurjer Warszawski”, nr 92 (14/26.04.), s. 2.
- Wystawa w pałacu. 1881b. *Wystawa w pałacu Brühlowskim*, „Gazeta Polska”, nr 101 (25.04./07.05.), s. 2–3.
- Wystawa w Pałacu. 1881c. H.N., *Wystawa w Pałacu Brühlowskim w Warszawie przedmiotów na Wystawę Moskiewską*, „Kłosa”, nr 830 (14/26.05.), s. 322–324.
- Wystawa wyrobów. 1857. *Wystawa wyrobów rękodzielniczych i płodów rolniczych w Warszawie*, „Gazeta Warszawska”, nr 179 (01/13.07.), s. 2–3.
- Wystawa wyrobów. 1858. *Wystawa wyrobów rękodzielniczych i płodów rolniczych w Warszawie, w maju i czerwcu 1857*, [w:] *Jana Jaworskiego Kalendarz astronomiczno-gospodarski na rok zwyczajny 1858*, s. 177–180.
- Z placu. 1885a. *Z placu wystawy*, „Kurjer Warszawski”, nr 161b (01/13.06.), s. 2–3.
- Z placu. 1885b. *Z placu wystawy*, „Wiek”, nr 121 (25.05./06.06.), s. 3.
- Zawadzki Władysław. 1873a. *Listy z wystawy wiedeńskiej (III)*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 287 (16/28.06.), s. 335–338.

Ćmielów stoneware at industrial fairs in the 19th century

Ćmielów is nowadays associated chiefly with the production of porcelain but in the 19th c. the manufactory also produced other kinds of pottery. Among the most popular ones was stoneware, present in the factory's offer since the 1820s, with an apogee of its production in the 1870s and 1880s. Prominent in the factory's output were various kinds of kitchenware and

household dishes, covered with chocolate-coloured clay glaze contrasting with white insides. It also offered decorative items, e.g. ceramic stools. Ćmielów stoneware dishes won many prizes at industrial fairs in Poland and abroad; they were praised in the press for their high quality and practicality.

Ćmielów stoneware has not interested many researchers so far; there are few samples in museums and private collections. The National Museum in Cracow has the largest collection, consisting of about 90 dishes. Most of them were donated in 1881 to the Museum of Technology and Industry in Cracow by Kazimierz Cybulski, the owner of the Ćmielów factory.

The article surveys the industrial fairs at which Ćmielów stoneware was displayed in the 19th c., as well as some press articles and notes connected with this topic. Data on stoneware, which constituted a sizeable proportion of pottery production in the 19th c., make a valuable addition to the research on the history of the Ćmielów factory.

Translated by
Izabela Szymańska